

Inhoud

	Voorwoord	8
1	Wat is dyslexie?	11
1.1	Dyslexie: een veelvoorkomend probleem	11
1.2	De oorzaak van dyslexie	13
1.3	Gevolgen van dyslexie	17
1.4	Er is niet alleen sprake van dyslexie...	27
2	Dyslexie in de klas	37
2.1	De kleutergroepen	39
2.2	Groep drie en vier	41
2.3	Groep vijf tot en met acht	48
2.4	De keuze van het voortgezet onderwijs	53
2.5	Het voortgezet onderwijs	59
2.6	Beroeps- en wetenschappelijk onderwijs	68
3	Hulp binnen en buiten de school	71
3.1	Hulp op school	71
3.2	Hulpmiddelen gebruiken	75
3.3	De keuze van een dyslexieonderzoeker of behandelaar buiten school	84
3.4	Diagnostiek van dyslexie	88
3.5	De behandeling van dyslexie	95
3.6	Niet-zinnige benaderingen van dyslexie	97

4	Emotionele gevolgen van dyslexie	105
4.1	Emoties van het dyslectische kind	106
4.2	Emoties van de ouders	109
4.3	Reacties uit de omgeving op het dyslectische kind	114
4.4	Kinderen helpen omgaan met spanningen	122
5	Hoe ouders hun dyslectische kind thuis kunnen helpen	127
5.1	Enkele opvoedkundige principes	127
5.2	Onthouden van instructies	134
5.3	Thuis helpen met lezen en spellen	135
5.4	Begrijpend lezen	138
5.5	Helpen met huiswerk op het voortgezet onderwijs	140
5.6	Vreemde talen en het leren van 'stampwerk'	141
	Nawoord	145
	Literatuur	147
	Bijlage A Verklaring van termen uit de Nederlandse onderwijsstructuur voor Vlaamse lezers	149
	Bijlage B Verenigingen en organisaties	150
	Bijlage C Websites, praktijken, leveranciers van hulpmiddelen	152
	Bijlage D Eindexamenbesluit	154
	Register	156
	Over de auteur	160

Voorwoord

Sinds 1998, toen dit boek voor het eerst verscheen, is er veel veranderd rond dyslexie. Met name in het onderwijs is de kennis enorm toegenomen. Er verschenen richtlijnen (protocollen) voor de basisscholen over hoe ze kinderen met ernstige lees- en spellingproblemen goed konden helpen. Goede basisscholen beginnen al in de kleuterklassen om kinderen met een dyslexierisico beter voor te bereiden op het leren lezen en spellen. Ook voor het voortgezet onderwijs en het beroepsonderwijs verschenen dyslexieprotocollen. Bijna vijftien jaar nadat de Gezondheidsraad zich in een rapport over dyslexie uitsprak, is er, sinds januari 2009, een regeling gekomen waarmee de zorg voor kinderen met ernstige dyslexie vergoed wordt door de ziektekostenverzekeringen.

De toegenomen kennis en de nieuwe vergoedingsregeling brengen weer nieuwe vragen met zich mee:

- Wanneer is er sprake van een mogelijke ernstige dyslexie en vergoedt de verzekering een diagnostisch onderzoek?
- Welke begeleiding moet de basisschool hebben gegeven voordat een kind op ernstige dyslexie kan worden onderzocht?
- Welke kinderen vallen onder de vergoedingsregeling en welke niet?
- Is een kind dat met intensieve begeleiding op school redelijk vooruitgaat niet dyslectisch?
- Bij welke dyslexiepraktijken wordt de zorg vergoed door mijn verzekering?

Maar ook de vragen die in de eerste druk van dit boek werden beantwoord, worden nog steeds gesteld door zowel ouders als leerkrachten. Dyslexie is nu eenmaal een complex taalprobleem. Het uit zich van kind tot kind zó verschillend, dat het vaak niet herkend wordt. Het hoeft niet alleen tot problemen bij het lezen en spellen te leiden. Daarnaast heeft dyslexie voor een brugklasser heel andere gevolgen dan voor een leerling in groep vier. Niet alleen de dyslectische leerling, maar ook zijn ouders en zijn docenten worden daardoor vaak voor problemen geplaatst.

Als een kind dyslectisch is, gaat er een heleboel niet 'vanzelf'. Ouders moeten heel veel uitzoeken, besluiten, uitleggen, regelen, overleggen, ondersteunen en helpen. Docenten moeten niet alleen goed lesgeven, maar ook rekening houden met de beperkingen die dyslectische kinderen kunnen hebben. Er wordt ook van ze verwacht dat ze kennis hebben van de belangrijkste hulpmiddelen, zoals daisyspelers en tekst-naar-spraaksoftware. Het dyslectische kind heeft erg veel steun aan een docent met begrip voor de leerling en kennis van dyslexie.

Dit boek probeert antwoorden te geven op de vragen van ouders en leerkrachten van dyslectische kinderen. Kennis over wat dyslexie is, welke problemen een kind kan hebben, wat je van de school kunt verwachten, hoe je je kind thuis kunt helpen, wanneer en hoe je hulpmiddelen inzet en naar welk type voortgezet onderwijs het kind kan, kunnen je als ouder en als docent helpen om de handicap die dyslexie kan zijn te minimaliseren.

De praktische adviezen die overal in het boek te vinden zijn, kunnen voor ouders en docenten een steun in de rug zijn. Dyslexie hoeft de opleiding die bij het kind past, niet in de weg te staan. Wel moet een dyslectische leerling een flinke motivatie en het nodige doorzettingsvermogen hebben om zonder al te veel kleerscheuren door het basis- en voortgezet onderwijs heen te komen. Met een goede begeleiding door ouders en leerkrachten en indien nodig met specialistische hulp kunnen dyslectische kinderen een heel eind komen.

Ouders van dyslectische kinderen hebben een belangrijke rol gespeeld bij de totstandkoming van dit boek. In alle hoofdstukken vertel-

len ouders over hun eigen ervaringen. Daarnaast heb ik bij het schrijven dankbaar gebruikgemaakt van de kennis die ouders bij het begeleiden van hun dyslectische kinderen hebben opgedaan. Reacties van lezers over hun eigen ervaringen stel ik dan ook zeer op prijs.

Er is in dit boek een beperkte literatuurlijst over dyslexie opgenomen. Bij de uitspraken die er over dyslexie en andere onderwerpen worden gedaan, wordt niet verwezen naar wetenschappelijke onderzoek. Wel worden rapporten en boeken vermeld waar praktische hulp te vinden is. Wie dieper op het onderwerp 'dyslexie' wil ingaan en geïnteresseerd is in de wetenschappelijke onderbouwing van wat er in dit boek over is geschreven, verwijst ik naar het in 2010 bij uitgeverij Boom te verschijnen boek *Dyslexie, theorie en praktijk* van Tom Braams en Anna Bosman.

Als er in dit boek wordt gesproken van leerling, scholier, logopedist, leerkracht, remedial teacher, docent, onderzoeker, deskundige, enzovoorts, wordt steeds een vrouwelijke of een mannelijke persoon bedoeld. Als er vervolgens 'hij' staat, komt dat omdat het betreffende woord mannelijk is volgens de Woordenlijst der Nederlandse Taal. Er wordt dan nadrukkelijk ook 'zij' bedoeld.

Speciaal voor de Vlaamse lezers is er in bijlage A een verklaring toegevoegd van termen en namen uit het Nederlandse onderwijs. Onvermijdelijk is het boek toch met name geschreven vanuit de Nederlandse onderwijssituatie.

Deventer, juli 2009

Tom Braams

1 Wat is dyslexie?

Dyslexie komt veel meer voor dan gedacht wordt. Het is een complex probleem dat zelfs door mensen die er veel mee te maken hebben vaak onderschat of niet herkend wordt. Iemand die dyslexie heeft, heeft daar niet alleen bij het lezen en schrijven last van, maar ook bij het praten, luisteren naar anderen en bij het onthouden van talige informatie. Bij sommige kinderen ontstaan er pas tijdens het voortgezet onderwijs leerproblemen. Ouders en docenten denken dan meestal niet aan dyslexie, hoewel daar wel de oorzaak van de problemen kan liggen. In dit hoofdstuk wordt uiteengezet hoe vaak dyslexie voorkomt (§ 1.1), wat dyslexie is (§ 1.2) en welke gevolgen het kan hebben (§ 1.3). Ten slotte komen in § 1.4 andere stoornissen en bijzonderheden aan de orde die invloed kunnen hebben op de herkenning en op de behandelbaarheid van dyslexie.

1.1 Dyslexie: een veelvoorkomend probleem

In de vijftien jaar dat ik voor de klas sta, is de aandacht voor dyslexie duidelijk toegenomen. Ik herinner me nog dat ik in mijn eerste jaar als leerkracht, ik had toen groep vijf, een jongetje in de klas had dat volgens zijn ouders dyslectisch was. Ik heb nog steeds bewondering voor hun doorzettingsvermogen; ze hebben heel wat met hem ondernomen. Het begon met motorische oefeningen, daarna kreeg hij een prismabril. Het hielp allemaal niets. Uiteindelijk hebben de ouders een goede behandelaar gevonden die het lezen en spellen ging aanpakken. Toen is hij enorm vooruitgegaan.

Tegenwoordig zijn de leerkrachten bij ons op school veel alerter op dyslexie. In groep twee werken we al met het dyslexieprotocol en wordt er onderzocht welke kinderen een dyslexierisico hebben. Met die kinderen gaan we in kleine groepjes extra aan taal werken. In groep drie krijgen de zwakke lezers vanaf de herfstvakantie al intensieve extra begeleiding. Als het eind van groep drie dan nog niet lukt, kunnen we doorverwijzen naar een specialistische praktijk. Maar het blijkt dat veel kinderen met de intensieve begeleiding op school veel kunnen bereiken. Vijftien jaar geleden had ik nooit gedacht dat kinderen met dyslexie vaak zo goed kunnen leren lezen!

Als een kind ernstig dyslectisch is, heeft het vrijwel altijd forse problemen met het leren lezen en spellen. Aan het eind van groep drie kan het dan al flink achter zijn geraakt. Kinderen met ernstige dyslexie zullen intensieve extra hulp nodig hebben bij het leren lezen en spellen. Veel scholen werken met het *Protocol Leesproblemen en Dyslexie* (Wentink en Verhoeven, 2003). Als kinderen zich wat betreft taal en lezen niet goed ontwikkelen worden ze op deze scholen al heel vroeg opgemerkt, en krijgen ze al in groep twee extra begeleiding. Kinderen waarbij vervolgens in groep drie het leren lezen niet goed op gang komt, krijgen vanaf de herfstvakantie drie tot vijf keer per week in kleine groepjes leesbegeleiding, met behulp van beproefde remediërende leesmethoden (zie Smits en Braams, 2006). Gemiddeld gaat het hier om ongeveer tien procent van de leerlingen in groep drie. Een flink deel van deze groep gaat met deze extra begeleiding goed vooruit en heeft geen specialistische begeleiding nodig. In Nederland heeft circa drie procent van de schoolgaande kinderen zo'n zware vorm van dyslexie dat de hulp op school niet toereikend is: voor die kinderen wordt sinds 2009 de diagnostiek en behandeling van dyslexie vergoed bij gespecialiseerde dyslexiepraktijken.

Een kind met minder ernstige dyslexie zal niet altijd tot de slechtste lezers en spellers van de klas horen. Een pienter kind met een vrij lichte dyslexie redt zich vaak nog redelijk goed (de goede intelligentie geeft dan wat compensatie voor de leesproblemen). Wel moet zo'n kind er doorgaans meer moeite voor doen dan anderen. Als het kind in de ho-

gere groepen van de basisschool komt kunnen leerkrachten en ouders het idee krijgen dat er iets niet helemaal klopt, dat er meer in lijkt te zitten dan eruit komt. Vooral als er veel gelezen moet worden, ligt het tempo van het kind vaak lager dan dat van de anderen. De spelling van moeilijke woorden kost vaak ook meer moeite dan verwacht werd.

Er zijn ook kinderen bij wie de (minder ernstige) dyslexie pas tijdens het voortgezet onderwijs naar voren komt. Zij blijken onverwacht moeite te hebben met het leren van vreemde talen. Ook kan het begrijpend lezen in de hogere klassen problemen gaan geven. De groep leerlingen met minder ernstige dyslexie wordt geschat op ongeveer vijf procent.

Al met al heeft zo'n tien procent van alle kinderen (maar ook van de volwassenen) last van dyslexie. Dat betekent dat er in een klas van dertig kinderen gemiddeld één kind ernstig dyslectisch is, en een of twee kinderen minder ernstige dyslexie hebben. In heel Nederland zijn er zo'n tachtig- tot honderduizend leerlingen tussen zes en twaalf jaar die last hebben van dyslexie.

1.2 De oorzaak van dyslexie

In de tweede helft van de negentiende eeuw was een groep artsen zeer geïnteresseerd in de situatie van volwassen mensen die plotseling verlamd raakten of niet meer goed konden praten. De oorzaak van zo'n probleem was vaak een ongeval (bijvoorbeeld een schotwond in een oorlog) waardoor de hersenen beschadigd raakten. De artsen ontdekten dat als soldaten op dezelfde plek een hoofdwond hadden, ze vergelijkbare problemen kregen. Lichaamsfuncties zoals bewegen, voelen, waarnemen, horen en praten bleken elk hun eigen vaste plaats in de hersenen te hebben. Zo bleken de voor taal belangrijke hersengebieden bij bijna alle mensen aan de linker zijkant van de hersenen te zitten.

Het kwam ook wel voor dat een volwassene na een ongeval niet meer kon lezen. In 1877 beschreef dr. A. Kussmaul een patiënt bij wie dit het geval was. Hij vond het een zeer interessant verschijnsel: het was volstrekt duidelijk dat de patiënt niet blind was geworden en toch kon hij de woorden niet meer lezen. Kussmaul noemde dit verschijnsel *woord-*

blindheid. Net als bij andere volwassenen die op latere leeftijd hun vermogen tot lezen waren kwijtgeraakt, was er sprake van een beschadiging van een klein hersengebied dat schuin achter het linkeroor ligt.

Rond 1900 werden de eerste gevallen beschreven van kinderen die leesproblemen hadden. Oppervlakkig gezien leken deze wel wat op de problemen van de volwassenen die op latere leeftijd hun vermogen tot lezen waren kwijtgeraakt. Daarom werden ook deze kinderen woordblind genoemd. Ondertussen weten we echter dat dyslexie een totaal andere stoornis is dan de taalproblemen die men ziet bij oudere mensen die een hersenbloeding of een ongeluk hebben gehad. Bij kinderen geeft het *leren* lezen en spellen problemen – de oudere mensen konden vaak goed lezen maar raakten dat vermogen kwijt.

Het woord ‘woordblindheid’ geeft goed aan hoe artsen vroeger over leesproblemen dachten. Men had het idee dat er sprake was van een speciaal soort blindheid, namelijk alleen voor letters. Woordblinden zouden moeite hebben met de visuele waarneming van woorden. Pas in de jaren zeventig van de vorige eeuw drong het door dat er met de visuele waarneming van kinderen met leesproblemen weinig mis was. De Amerikaanse psycholoog Frank Vellutino liet met behulp van allerlei experimenten zien dat kinderen met leesproblemen helemaal geen moeite hadden met het herkennen van kleine figuurtjes die op letters lijken. Het bleek niet moeilijk te zijn om te *zien* dat de ‘b’ zijn buik naar rechts heeft en de ‘d’ naar links, maar om te *onthouden* welke letter de ‘d’ was en welke de ‘b’.

De nieuwe generatie dyslexie-onderzoekers begon zich steeds meer te realiseren dat het verschil tussen goede en slechte lezers vooral met bepaalde taalvaardigheden te maken had. Slechte lezers bleken met allerlei taaltaken moeite te hebben: met het onthouden en weer reproduceren van losse feiten, met het ‘op woorden komen’, met het in hoog tempo benoemen van plaatjes, het gebruik van rijm, het formuleren van ingewikkelde zinnen en met het verstaan van taal in een lawaaïige omgeving. De term ‘woordblindheid’ was dus eigenlijk helemaal verkeerd, en wordt daarom vrijwel niet meer gebruikt. Het is nu gebruikelijk om over ‘dyslexie’ te spreken.

Het is echter niet zo dat *alle* taalvaardigheden van dyslectische kinderen zwak zijn. Als je hen hoort praten, is er meestal weinig opvallends te horen: ze hebben doorgaans een gewone woordenschat en ze praten in normale zinnen. Op één uitermate belangrijk punt verschillen dyslectische kinderen van andere kinderen: de *fonologische verwerking* van taal door de hersenen gaat een beetje moeizamer. Deze taalverwerking is een buitengewoon ingewikkeld proces: er komt heel wat bij kijken om taal te kunnen gebruiken.

Bij het horen van taal vangen je oren geluiden op, als een soort microfoon. Die geluiden moeten worden herkend en omgezet in een code waarmee de hersenen kunnen werken (er blijven geen geluiden door de hersenen heen rondklinken, net als bij een cd is het geluid gecoedeerd). Dit coderingsproces wordt *fonologische verwerking* genoemd. De code wordt vervolgens naar de delen van de hersenen gebracht waar de woorden worden herkend en de zinnen worden begrepen.

Bij het uitspreken van een zin moeten gedachten en bedoelingen worden gevormd, die gedachten en bedoelingen moeten in een logische volgorde worden gezet waarbij rekening moet worden gehouden met wat de gesprekspartner weet, de juiste woorden moeten gevonden en in een grammaticaal passende zin worden geplaatst en uiteindelijk moet de zin worden uitgesproken.

Het lijkt allemaal zo vanzelf te gaan. Praten, luisteren; je hoeft er meestal maar weinig moeite voor te doen. Toch is het gebruik van taal geen eenvoudige zaak. Het is niet voor niets dat dieren (chimpansees, sommige vogelsoorten) maar heel weinig taal kunnen aanleren. Het gebruik van taal is de meest complexe vaardigheid waartoe de hersenen in staat zijn. Als iemand je in een volkomen onbekende taal aanspreekt, wordt het heel duidelijk wat de hersenen doen. Je oren 'horen' de woorden wel die de persoon uitspreekt, maar de mededeling komt niet over. Jouw hersenen kunnen die vreemde taal niet verwerken, want kennis van die taal is niet beschikbaar.

Als iemand je in een taal aanspreekt die je een beetje beheerst, is het erg prettig als hij langzaam spreekt, anders kun je de medede-

ling niet verwerken; alle woorden lijken wel aan elkaar geplakt. Je hersenen hebben niet voldoende kennis om de woordenbrij op te delen in stukjes die overeenkomen met woorden.

Als iemand die jouw taal spreekt heel ingewikkelde woorden gebruikt, dan sta je ook met je oren te klapperen. Eigenlijk klopt dat 'oren klapperen' niet: de oren hebben geen problemen, ze horen het prima. Het is je woordenschat die tekortschiet. De hersenen kennen de betekenis van die woorden niet en kunnen daardoor de betekenis van de mededeling niet verwerken.

Niet alleen bij het praten en bij het verstaan van taal speelt taalverwerking een rol. Ook bij het lezen en schrijven moet je constant gebruikmaken van de grote hoeveelheid kennis die in de hersenen opgeslagen is. Dat is niet alleen kennis over de betekenis van woorden, maar ook over de zinsbouw, de manier waarop woorden worden vervoegd (het kind zwemt–het kind heeft gezwommen) en verbogen (één kok–twee koks) en wanneer bepaalde woorden toepasselijk zijn en wanneer niet. De wat moeizamere fonologische taalverwerking speelt bij alle taalactiviteiten een rol: bij het luisteren en het spreken, bij het onthouden en bij het lezen en spellen. In § 1.3 worden de gevolgen van dyslexie voor deze taalactiviteiten besproken.

De problemen met de verwerking van taal door de hersenen zijn in medisch onderzoek al op allerlei manieren vastgesteld. Toen de neurologen Geschwind en Galaburda hersenen van overleden dyslectische mensen onderzochten, vonden ze kleine afwijkingen in de anatomie van de taalcentra van de hersenen. Ook bij het meten van hersenactiviteit (bijvoorbeeld met specialistische EEG's en met MRI-onderzoek) werd vastgesteld dat de activiteit van de taalcentra van dyslectische lezers vrijwel altijd afweek van die van normale lezers (zie bijvoorbeeld Shaywitz, 2005; Braams & Bosman, 2010). Hiermee werd duidelijk dat dyslexie een aangeboren stoornis is en niet het gevolg van falend onderwijs. Wat ook wijst op een erfelijke oorzaak, is het feit dat dyslexie in sommige families vrij veel voorkomt en in andere families helemaal niet. De kans dat een kind van een dyslectische ouder ook dyslexie zal

krijgen is 35-45 procent. Wetenschappelijke onderzoekers hebben op verschillende chromosomen genen gevonden die tot dyslexie kunnen leiden.

Samengevat:

Dyslexie is een probleem met de (fonologische) verwerking van taalklanken door de hersenen. Het heeft gevolgen voor alle taalactiviteiten: niet alleen voor het lezen en schrijven, maar ook voor het praten, luisteren en onthouden. Kleine, erfelijk bepaalde afwijkingen in de anatomie van de taalcentra in de hersenen zijn hiervan de oorzaak.

1.3 Gevolgen van dyslexie

Dyslectische mensen hebben niet alleen problemen met lezen en spellen, maar ook (in verschillende mate) met luisteren, praten, onthouden en leren. Daardoor kan een kind op momenten dat je er als ouder of als leerkracht niet op bedacht bent, door de dyslexie worden gehinderd. Het spreekt vanzelf dat het niet makkelijk is om steeds te worden geconfronteerd met deze taalproblemen: verdriet, frustraties, spanningen en faalangst kunnen iemand met dyslexie lang onzeker maken. Dyslexie gaat niet over, je hebt het je leven lang. De gevolgen die het heeft, kunnen wel veranderen: met goede hulp kunnen bijvoorbeeld de lees- en spellingproblemen overwonnen worden.

Ik weet al heel lang dat ik dyslectisch ben, in groep drie ben ik al getest. Mijn moeder is ook dyslectisch (haar vader denk ik ook), dus mijn ouders waren er wel alert op. Gelukkig kreeg ik snel goede hulp en ging het lezen en spellen wel vooruit, maar je blijft in de klas toch een van de zwaksten. Andere kinderen doen veel minder hun best en halen goede cijfers en zijn veel eerder klaar met hun werk. Ik kreeg pas in groep zes wel plezier in lezen, stripboeken vooral. Mijn ouders lasen mij heel veel voor, want de boeken die ik echt leuk vond waren voor